

A 200. MÁJUS

BORDÁS GYŐZŐ

Hol volt még Chicago, amikor szülőfalumban már ünnepelték a május elsejét? Több mint nyolcvan esztendővel az amerikai munkáscirkuszolások előtt! Abban az időben nyilván megközelítőleg ennyivel is lehetünk előttük, mármint az amerikaiak előtt. Hogy azóta velünk mi történt, arról magunknak kellene elgondolkoznunk. De most arra a május elsejére emlékezem (s nem a Május 1-jére). Képtelen is lennék a munka ünnepét lelkes szavakkal köszönteni, bár nem vitás, minden munkáskéz e földkerekségen valóban megérdemel egy napot, tiszteletadásként, a megbecsülése jeléül egész évi munkájáért, de nem a közelgő ünnepféleről szeretnék szólni, hanem ama hajdani május elsejéről, a pontosan kétszáz évvel ezelőtti újverbásziról, amelyről, míg élt, Balogh Gyula mérnök mesélt oly lelkesedéssel, mintha maga is ott lett volna, s személyesen köszönthette a bécsi kamarai udvar nagy tudósát, Kempelen Farkast, és az azóta sok-sok névtelenné vált „dicsőséges urat”.

– Annak idején ő irányította a budai vár építését, tervezte a schönbrunni császári kastély szökőkútjait, meg sakkozógépet, sőt, gőzkotrórt is, ami e nagy munkához kellett. Mert valóban nagy munka volt ez, amihez a gőzmasinára szükség lehetett. Nem volt mérhető sem az aratáshoz, sem a csépléshez, de még a ház, az iskola vagy a templom építéséhez sem. Matematikus és fizikus volt Kempelen, méghozzá világhírű és sókereskedő – mesélte hosszasan az öreg vízimérnök, aki szakmunkáin kívül katonadalaink gyűjtésével is ismerette tette nevét kultúránkban. – Bizony volt itt mozsárágyú-díszlövés és huszonnégy

főből álló lovasbandérium, amely pedig nyolc német, nyolc szerb és nyolc magyar vitézből állott.

Mindezt már gyerekfejjel is elképzeltem, s aztán a mérnöktől kapott könyvekből magam is megbizonyosodtam, így volt 1802-ben, hogy aztán évi rendszerességgel ismétlődjenek ezek az ünnepek, és mindig május elsején, ott, a zsilip alatti füzesben, a sörház körül, mert akinek e majálisokat köszönhatték, „sörszeszfőzdét” is tervezett ide, meg zene-pavilont a fogadó mellé, hogy vigadalmakkor elnyomja a vízialom állandó és egyenletes morgását, amit megintcsak ugyanaz az ember tervezett. A faluba meg paplakot, négyosztályos iskolaépületet tanító-lakással. Templomot is, természetesen, csak kivitelezésére már nem futotta a pénzből, így a szomszédos faluban épült fel, hol hál’ istennek, ma is annak a tornyából harangoznak.

Azt, hogy akkoriban mit is ünnepeltek, a korabeli sajtó szerint egy cservenkai sváb telepes magyarázta meg magának a császárnak és királynak, I. Ferencnek: „Hogy itt életet kaptunk a gyerekeinknek is azonáltal, hogy lecsapolták mocsarainkat és termővé lett a föld.”

De maradjunk még az aránylag kevés írásbeli forrást tartalmazó ama ’802-nél, ennél az éppen most kikerekedő dátumnál. Az első rakománnyal terhelt hajónak a zsilipen történt áthaladását, azaz a Ferencsatorna teljes hosszán történő hajóforgalom beindulását ünnepelték – Kiss József és fivére, Gábor nagyszerű alkotását. A lovakkal vontatott hajó rakománya a feljegyzések szerint a következőket szállította: gabonát, sót, ezüstöt, rezet és egyéb érceket, fát és építőszereket, továbbá bort, dohányt, olajat s végül ágyút és löszereket. Szimbolikusan jelezve mindazt, amit a bécsi udvar a jövőbeni szállításra itt engedélyezni fog, s ami nem kevesebb mint kétszázharminc kilométerrel rövidítette meg ezzel a vízi útvonallal a Kárpátok és a Bécs közötti távot. Hatalmas vállalkozás volt ez, Európa első hajózható csatornája avatásának a pillanata!

Szegény Kiss Józsefünk, aki mindezt megálmodta és megtervezte, s amihez a számításokat jelentős mértékben éppen Kempelen Farkas végezte, az ünnepeken nem lehetett jelen. Kegyeszvetten élt ekkor már vagy három–négy éve a szomszéd faluban, Szenttamáson. Hogy kiábrándultságában tervezgetett-e még, nem tudni, de rajzolni rajzolt, sziluettképeket mindenekelőtt, és verseket is írt, no meg fogalmazta a *Bűnbánatom tűnődéseit*, amelynek jelmondata: *Fac bene, dolebis*. (Tégy jót, megbánod.) Hogy ez ki is teljesedett rajta, elegendő beleolvasni

említett munkájának kezdő soraiba, amelyeket a latinosok így magyarosítottak: „Mindenható Isten! A Te utaid mérhetetlenek . . . De én tudom: ne tégy hasznosat az életben, mert jutalmad irigység léssen, bántódás és üldöztetés . . . Leginkább sajnálom nemes társulatunkat, amelynek alapítói mi voltunk, és melynek jótétét minden erőnkkel előmozdítottuk. Előre tervezett rágalmazások folytán 1797-ben a csatornai ügyek vezetésétől eltávolítottunk oly időben, midőn saját tervünk és indítványunk alapján 1798-ban Sztapártól Monostorig a hajózásnak meg kellett volna kezdődnie. Ez azonban minden lehető ármányokkal megakadályoztattott, nehogy a befejezés dicsősége a Kiss testvéreké legyen . . .”

A későbbi csatornamonográfusok, elsősorban Koch József és Nikola Petrović is jogosnak érzik a tervező panaszát, hiszen nem rajta múltottak az „embererőt” kivonó francia háborúk, hogy a kincstárnak már nem volt miből fizetnie a „román cementet”, hogy az isztriai pallérok bérük hiányában távoztak . . . S mindezzel együtt járt az az évi magas árvíz, ami Monostornál „homoktódulást” okozott, s újra kellett ásni mindazt, amit egyszer már kiástak, de a makacs Duna ismét kimosta a még meg nem szilárdulható töltést és a partot. Hogy ezek után már csak a korbáccsal fegyvelmezett „Schpanische Reiter”-eken belül dolgoztathattak a francia és olasz foglyokkal és rabokkal szigorú katonai felügyelet alatt, ezt már Majtényi Mihály regényéből, az *Császár csatornájából* is tudjuk.

De kanyarodjunk vissza a majálishoz, s most már nem ama bizonyos elsőhöz, hanem egy öt évvel későbbihez. Már csak azért is, mert birtokunkban a *Magyar Kurír* 1807. pünkösd havának tizenkettedik napján megjelent száma, s benne látszatra akár egy nyelvemléknek is beillő cikkecske, amelyből idézünk: „Fels. Császárunk és Jó Királyunk, Maria Ludovika Herczeg Kis Asszonyával Zombor felől az Canalison Cservenkán keresztül utazván, midőn a' falu derekán lévő nagy hidnál, az alatt, míg a' hajó eleibe más lovakat fogtak, a' helybéli két TT. Prédikátorok az ő Felsége szerentsés érkezésén 's látásán való örömeket rövid szókkal ki jelentették, és a' Canális két partyán álló sokaság sok Vivat kiáltással ugyan azon való örömét nyilván valóvá tette. Ekkor a' Reform. Prédikátor T. Gózon István Ur leg kissebb leánykaja, mihelyt a' Herczeg Kis Asszonyt gyászos köntösében öltözve meg látta, azonnal maga szüleitől azt tudakozta, mivel kedveskedjen ő ezen különben is messzünnen jött árva Herczeg Kis Asszonynak? Azonban maga mingyárt fel találta, hogy jó volna egynéhány szép almával meg ajándékozni; melly kívánsága hogy bé tellyesedjen, reá vette szüleit, hogy ötet sietve

vinnék el Verbászra, mely meg is lett, és ott vége lévén az ebédnek, egy kevéssé a' hintónak ajtajához állott, és ott nagy készséggel várakozott addig, míg a' Herczeg Kis Asszony oda ment. Ekkor eleibe vitte tellyes, de nem szeles hanem mérseklott bátorsággal csekély ajándékját, mellyet igen kedvesen vett Eő Csász. kir. Nagy Herczegsége, kéttzeri maga meg hajtásával és szóval is, maga Eő Felsege pedig a' kis leánykának módos magaviseletében annyira gyönyörködött, hogy annak jó szivüségét és indulatját e' drága szókkal méltóztatott el fogadni: meg fogok róllad emlékezni."

Hogy nem kimondottan a magyar nyelv szellemében íródott eme tudósítás, már a fülünk is mondatja velünk, de ettől talán történetileg érdekesebb és fontosabb is, hogy végül a saját nevére keresztelt csatornát maga I. Ferenc magyar király és Ausztria császára is megtekintette fölhajózva a mintegy száz kilométeres vízi út feléig, a verbászi központi zsilipig.

– Államelnök ide soha nem látogatott, de császár és király az igen – élcelődött sokszor a már említett Balogh Gyula, aki vagy negyven éven át volt igazgatója s főmérnöke a II. világháború utáni bácskai vízgazdászoknak, s akinek dolgozószobája tele volt e vízi út dokumentumaival. Hogy 1807-ben is elhangzottak a díszlövések, hogy orgona- és tulipángirlandokkal volt kidíszítve a zsilip minden szeglete, beleértve a zsilipkamra boltíveit és erős tölgyfakapuit, a sörözőt, a malmot és minden egyebet, az csak természetes. De a később kisvárossá nőtt település lakosait ama bizonyos „Herczeg Kis Asszony” jobban érdekelte, mint a császár. Hiszen ő nem volt más, mint I. Ferenc lánya, az akkor tizenöt éves Maria Ludovika, az a Mária Lujza, akit apja, hogy mentse, ami még menthető a birodalomból, négy évvel később nem máshoz, mint Napóleonhoz adja feleségül. Lujza asszony 1811-ben fiúgyermeket szül a francia császárnak, akit azonnal római királlyá nevezik ki, a történelemkönyvek pedig II. Napóleon néven jegyzik. Pedig a történelemben nem is igen vonult be, távol tartották az államirányítástól és politikától, irodalmi hírnevét pedig Edmund Rostand *Sasfiók* című verses drámájával alapozta meg. Maga Lujza asszony – írják a történészek – két évre rá régensnő lett, majd kalandos életútja következik – korának Diana hercegnője, mondhatnánk ma –, hiszen elhagyja Párizst, Párma hercegnője lesz, hogy 1815-ben titokban férjhez menjen szeretőjéhez, egy bizonyos Neipperhez, majd 1834-ben egy francia Bombelles névre hallgató grófhoz, és éljen aztán még vagy tizenhárom évet.

Így lett Gózon tiszteletes úr családtörténetének fontos eseménye leánykájuk Mária Terézia unokájával való találkozása, Mária Lujza személye és kalandos élete pedig évtizedeken keresztül téma városkánk kispolgárságának körében.

Kiss Józsefnek viszont nem adatott meg, hogy e pompás fogadtatások részese legyen, pedig micsoda nagy lelkesedéssel tervezett és irányított, mintegy tíz éven keresztül, s róttá is sorait, néha még versben is. „Ha a vetés még most nem áld aranyos gabonával, / Áld dúsán a kalász, majd az idők folyamán” – írta 1793-ban, s ha már a költő-építésznél tartunk, írjuk ide azokat a sorokat is, amelyeket a királyi, császári látogatás évében immár csak feleségének, ama bizonyos Nemesovits Jozsefa asszonynak írt sziluettrajza alá: „A tavasz szomorú volt neked / a nyár szép mint megérdemled / Most Hymen gyöngéd kötelékében / egyesülve férjeddal, én velem / legyen életed ősze és tele / bánatban szegény és örömmel tele.”

Vigasztalódjunk? Végakarátát tisztelték: a zsilip fölötti dombon egykoron megvásárolt szőlőskertjében temették el 1813-ban, s ma is kilométerekre ellátszik e magányos sír hatalmas obeliszkje, rajta a fénylő rézgömbbel.

